

**A Critical Review of the Book "*Iranian Civil Law:
Unilateral Act, General Theory – Specific Act*"
Based on the Content Analysis Method**

Mohammad Yazdani*

Mohammad Salehi Mazandarani**

Abstract

In contrast to contracts and agreements, unilateral acts have not received much attention from scholars. Dr. Katouzian is among those who have examined and explored the issues related to events in his book "Unilateral Act", which is divided into two sections: general theory and specific act. The unique nature of this work emphasizes the importance of precision. This study focuses on the general theory section of Dr. Katouzian's book and attempts to describe and statistically analyze it using the content analysis method and SPSS software. The book references Imami jurisprudence and French law the most. In this section, 151 issues were examined, with 35.7% of them aligning with the provisions of contracts and agreements. Additionally, over 41% of the problems were found to be based on propositions, with the "definition of Unilateral Act" and "possibility of comparing unilateral act with a contract" accounting for over 20% of the issues. Instead of relying on the Quran and the Sunnah, analogies and induction were used as sources, and the author's primary research and thinking method for these issues was "intellectual necessity."

Keywords: Civil Law, Content Analysis Method, General Theory, Iranian law, Logical Analogy, Unilateral Act.

* Ph.D. Candidate of Private Law, Qom University, Qom, Iran (Corresponding Author),
m.yazdani628@gmail.com

** Professor of Private Law, Qom University, Qom, Iran, m.salehimazandarani@qom.ac.ir

Date received: 29/07/2024, Date of acceptance: 03/11/2024

Extended Abstract

Unlike contracts, *iqa* (a unilateral legal act), as an independent legal act, is a significant area that has received less attention compared to contracts and requires a more thorough investigation. Professor Katozian's book, "*Civil Law: Iqa, General Theory – Specific Iqa*", is a significant contribution to clarifying this concept and explaining its various aspects, establishing him as a pioneer in this field. Despite the wide-ranging influence of this renowned scholar, in-depth analyses of his work remain scarce, and only a handful of his scholarly works have been further researched. This article aims to analyze the "General Theory" section of this book to identify the theoretical foundations and the extent to which the author was influenced by Fiqh (Islamic jurisprudence) and legal sources. Given the inaccessibility of the author and the lack of comprehensive explanations of this work by his students and followers, the use of content analysis and SPSS software appears to be the best approach to achieve the research objectives. Content analysis, as a research technique, allows for a more precise analysis of the concepts, assumptions, and propositions presented in the text. It enables the researcher to identify key findings and patterns in the data. Based on this method, a table of references used in the book was initially prepared, followed by another table of issues examined by the author. The book's references were then categorized into nine different areas of expertise. The table of issues was coded and classified based on comparisons of their rulings with similar contract-related issues, the similarity or dissimilarity of the author's conclusions with Iranian statutory laws, and the type of reasoning and method of deduction used by the author to prove propositions. Coding the issues also significantly aided in discovering the network relationships between propositions based on the author's fundamental and derivative propositions. This methodology not only provides quantitative results regarding the differences and similarities between *iqa* and contracts but also contributes to qualitative analysis, allowing for a deeper understanding of the concepts and principles governing *iqa*. Using this approach, the research is able to identify and critique the strengths and weaknesses of the theories presented on *iqa*. In his book, Professor Katozian analyzes 151 issues related to *iqa*. Of these, 35.7% have rulings similar to their counterparts in contracts, highlighting the similarities between these two legal institutions. Furthermore, in over 41% of the issues, the author attempts to substantiate his intended ruling based on another proposition, which we can refer to as derivative and fundamental propositions. The author's preferred rulings on the "definition of *iqa*" and "the possibility of analogizing *iqa* with contracts", influencing over 20% of the issues, constitute the most impactful

181 Abstract

basis of his argument in this book. This research also examines the sources cited by Professor Katozian. The findings indicate that Shi'a Fiqh and French law are the primary sources referenced. However, the author relies more on deductive and inductive methods in his analysis, using rational inferences instead of relying on divinely revealed sources such as the Quran and Sunnah. This raises questions about the accuracy and comprehensiveness of the Fiqh-based analyses. Therefore, it can be argued that the author's research method is primarily based on "rational implication." This article also critiques certain weaknesses in the work. Although Professor Katozian outlines 13 general principles for *iqa*, some principles remain absent. Furthermore, the presence of unproven propositions and unsubstantiated claims in some instances suggests a need for further research in this area. Concluding arguments with legal opinions creates another tension, highlighting the need for greater precision in Fiqh and legal analyses. The author's main theory for deducing the legal rules of *iqa* can be considered the possibility of analogizing *iqa* with contracts. This proposition directly influences 16 other propositions and, as one of the author's central tenets in understanding *iqa*, holds significant importance. Professor Katozian provides justifications for this theory by referencing the unity of rationale between contracts and *iqa* and, in some cases, by citing explicitly stated reasons.

Bibliography

- Kort, Fred (1960), "The Quantitative Content Analysis of Judicial Opinions", *Political Research, Organization and Design*, vol. 3, no.7, p 11-14. <<https://doi.org/10.1177/000276426000300703>>
- Murray, E. J. (1956), "A content-analysis method for studying psychotherapy", *Psychological Monographs: General and Applied*, 70(13), 1-31. <<https://doi.org/10.1037/h0093722>>
- White, Marilyn Domas, & Emily E. Marsh (2006), "Content Analysis: A Flexible Methodology", *Johns Hopkins University Press*, 55(1), 22-45. <https://doi.org/10.1353/lib.2006.0053>

(In Persian)

- Abedi Firouzjani, Ebrahim (2018), *Dr. Katozian's Legal Methodology: Transcending Dualisms*, Tehran: Huquq Yar.
- Al-Sharif, Mohammad Mahdi (2013), *The Logic of Law: A Study Governing Legal Interpretation and Reasoning*, Tehran: Sherkat Sahami Enteshar.
- Bassiri, Hamidreza and Zeynab Sarkhush Soltani (2023), "Content Analysis and Audience Studies of Verses Concluding with Legal Clauses", *Quarterly Journal of Quranic Studies and Islamic Culture*, Vol. 7, No. 1, Tehran: Iranian Association for Quranic Studies and Islamic Culture.
- Delavar, Ali (2017), *Theoretical and Practical Foundations of Research in Human and Social Sciences*, Tehran: Roshd.

- Dorri Rahman Nia, Seyyed Hossein and Farhad Nazari Zadeh (2018), "Reviewing the Evolution and Development of the Innovation Management Quarterly Based on the Content Analysis Approach", in: *Twelfth National and Eighth International Conference on Technology and Innovation Management*, Tehran: Iranian Technology Management Association.
- Habibi, Fatemeh and Fatiyeh Fatahizadeh (2017), "Interpretive Views of Ayatollah Javadi Amoli on the Topic of Modesty with a Content Analysis Approach", *Quarterly Journal of Islamic Social Research*, Vol. 23, No. 114, Mashhad: Islamic Sciences University of Razavi.
- Jafari Herandi, Reza and Ahmadreza Nasr, and Seyyed Ebrahim Mirshah Jafari (2008), "Content Analysis: A Widely Used Method in Social, Behavioral, and Human Sciences Studies, with Emphasis on Content Analysis of Textbooks", *Quarterly Journal of Human Sciences Methodology*, Vol. 14, No. 55, Qom: Research Institute of the Seminary and University.
- Jani Pour, Mohammad (2016), "Semantics with a Content Analysis Approach; A Model for Understanding Quranic Concepts", in: *First National Conference on Lexicography in Islamic Sciences*, Yasuj: Yasuj University.
- Jani Pour, Mohammad (2017), "Qualitative Functions of Using Content Analysis in Understanding Hadith", *Bi-monthly Journal of Quranic and Hadith Sciences*, Vol. 49, No. 1, Mashhad: University of Ferdowsi.
- Jani Pour, Mohammad and Reza Shokrany (2013), "Outcomes of Using the "Quantitative Content Analysis" Method in Understanding Hadith", *Journal of Quranic and Hadith Research*, Vol. 46, No. 2, Tehran: University of Tehran.
- Javid, Mohammad Javad (2010), "A Critical Analysis of the Book Philosophy of Law: Critical Philosophy in Critique of Iranian Legal Philosophy", *Critical Review of Texts and Programs in Human Sciences*, Vol. 21, No. 10, pp. 107-138, Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Katozian, Nasser (2016), *Civil Law Series: Specific Contracts; Gifts; Gift, Waqf, Will*, Vol. 3. Tehran: Ganj Danesh.
- Katozian, Nasser (2018), *Civil Law: Unilateral Act, General Theory - Specific Act*, Tehran: Mizan.
- Katozian, Nasser (2022), *Philosophy of Law*, Tehran: Ganj Danesh.
- Naini, Ahmadreza (2010), "A Reflection on the Civil Code in the Current Legal Order", *Critical Review of Texts and Programs in Human Sciences*, No. 21, pp. 139-168, Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Ranjbarian, Bahram, and Seyed Mohsen Allamah, and Majid Rashid Kabli, and Mahmoud Gholami Karin (2011), "Analysis of the Components of Wisdom in Nahj al-Balagha Using Content Analysis", *Quarterly Journal of Public Administration Perspective*, Vol. 2, No. 1, Tehran: Shahid Beheshti University.
- Razavi, Seyyed Mohammad and Seyyed Ali Razavi, and Rasoul Rafiei (2019), "Anxiety in Principles, Discrepancy in Inference (A Glance at Dr. Katozian's Views in Volume Two of the Book Lessons from Specific Contracts)", *Critical Review of Texts and Programs in Human Sciences*, Vol. 76, No. 19, pp. 217-232, Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies.

183 Abstract

Razayat, Gholamhossein (2015), "Content and Citation Analysis of Articles Published in the Journal of Research in Islamic Education Issues", *Journal of Research in Islamic Education Issues*, Vol. 23, No. 26, Tehran: Imam Hussein Comprehensive University.

Razi Bahabadi, Bibi Sedat, and Maryam Ahandian (2018), "Discovering the Thematic Axis of Surah Al-Hajj Using Content Analysis", *Bi-monthly Journal of Quranic and Hadith Studies*, Vol. 12, No. 1, Tehran: Imam Sadegh University.

(In Arabic)

Allamah Hilli, Hasan bin Yusuf (approx. 1980-1981), *Ajwibat al-Masail al-Mihna'iyah (Answers to Occupational Questions)*, Qom: Matba'at al-Khayam.

Ansari, Murtadha bin Muhammad Amin (approx. 1990-1991), *Al-Makasib (Acquisitions)*, Qom: Dar al-Dhakhā'ir.

Bahral-'Ulum, Muhammad bin Muhammad Taqi (approx. 1942-1943), *Balaghat al-Faqih (The Eloquence of the Jurist)*, Tehran: Maktabat al-Sadiq (a.s.).

Bahrani, Sulaiman bin Abdullah (approx. 2009-2010), *Al-'Ashrah al-Kamilah fi al-Ijtihad wa al-Taqlid (The Complete Ten on Ijtihad and Taqlid)*, Beirut: Mu'assasat Tayyiba li-Ihya' al-Turath.

Bahrani, Yusuf bin Ahmad (approx. 1943-1944), *Al-Hada'iq al-Nadhira fi Ahkam al-'Utra al-Tahira (The Blooming Gardens on the Rulings of the Pure Household)*, Qom: Jama'at al-Mudarrisin fi al-Hawza al-'Ilmiyyah bi-Qum. Mu'assasat al-Nashr al-Islami.

Encyclopedia of Islamic Jurisprudence According to the School of Ahl al-Bayt (a.s.) (approx. 2002-2003), Mu'assasat Da'irat al-Ma'arif Fiqh Islami 'ala Madhhab Ahl al-Bayt ('a.s.), Qom: Mu'assasat Da'irat al-Ma'arif Fiqh Islami 'ala Madhhab Ahl al-Bayt ('a.s.).

Hilli, Husayn (approx. 2010-2011), *Usul al-Fiqh (Principles of Jurisprudence)*, Qom: Maktabat al-Fiqh wa al-Usul al-Mukhtassa.

Hurr 'Amili, Muhammad bin Hasan (approx. 1982-1983), *Al-Fawa'id al-Tusyiah (Tusy's Benefits)*, Qom: Al-Matba'ah al-'Ilmiyyah.

Husayni 'Amili, Muhammad Jawad bin Muhammad (n.d.), *Miftah al-Karamah fi Sharh Qawa'id al-'Allamah (The Key to Dignity in the Explanation of the Rules of the Master)*, Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi.

Iraqi, Zia'al-Din (approx. 1968-1969), *Al-Ijtihad wa al-Taqlid (Ijtihad and Taqlid)*, Qom: Nawid Islam.

Muhaqqiq Karaki, Ali bin Husayn (approx. 1988-1989), *Rasa'il al-Muhaqqiq al-Karaki (Epistles of al-Muhaqqiq al-Karaki)*, Qom: Maktabat Ayat Allah al-'Uzma al-Mar'ashi al-Najfi (r.a.).

Mujlisi, Muhammad Taqi bin Maqsud 'Ali (approx. 1993-1994), *Lawami' Sahib-Qarani Famous as Sharh al-Faqih (The Brilliant Lights of Sahib-Qarani)*, Qom: Ismailian.

Muzaffar, Muhammad Reza (approx. 2004-2005), *Usul al-Fiqh (Principles of Jurisprudence)*, Qom: al-Nashr al-Islami institute.

Najm-abadi, Abu al-Fadl (approx. 1960-1961), *Al-Usul (The Principles)*, Qom: Mu'assasat Ayat Allah al-'Uzma al-Burujardi.

Naraqi, Mahdi bin Abi Dhir (approx. 1964-1965), *Tajrid al-Usul (Abstraction of the Principles)*, Qom: Sayyid Murtadha.

Qazwini, Ali bin Muhammad (n.d.), *Siyagh al-'Uqud wa al-Iqa'at (Forms of Contracts and Iqa'ats)*, Qom: Shukuri.

Subhani Tabrezi, Ja'far (approx. 1963-1964), *Usul al-Fiqh al-Muqaran fi Ma La Nass Fihi (Comparative Principles of Jurisprudence in Matters Where There is No Explicit Text)*, Qom: Mu'assasat Imam Sadiq (a.s.).

تحلیل کتاب «حقوق مدنی: ایقاع، نظریه عمومی – ایقاع معین» بر پایه روش تحلیل محتوا

محمد یزدانی*

محمد صالحی مازندرانی**

چکیده

بر خلاف عقود و قراردادها، ایقاعات، مهر چندانی از متفکران ندیده‌اند. دکتر کاتوزیان از جمله کسانی هستند که با تألیف کتاب ایقاع در دو بخش نظریه عمومی و ایقاع معین به تحلیل و بررسی مسائل آن پرداخته‌اند. منحصر به فرد بودن این اثر، اهمیت دقت نظر در آن را دو چندان می‌سازد. تحقیق حاضر به بررسی بخش نظریه عمومی کتاب ایقاع تألیف این استاد ارجمند پرداخته است و با استفاده از روش تحلیل محتوا، و نرم افزار SPSS در توصیف آماری و تحلیل آن کوشش شده است. فقه امامیه و حقوق فرانسه بیشترین ارجاعات در این کتاب را به خود اختصاص داده‌اند. ایشان در این بخش از کتاب، به بررسی ۱۵۱ مسأله پرداخته‌اند و در ۳۵.۷ درصد به نتایجی مشابه با احکام عقود و قراردادها دست یافته‌اند. همچنین بیش از ۴۱٪ از مسائل را پیرو گزاره‌ای مبنا دانسته‌اند و در این میان، «تعریف ایقاع» و «امکان قیاس ایقاع با عقد» مبنای بیش از ۲۰٪ مسائل قرار گرفته‌اند. در میان منابع مورد استفاده نیز به جای قرآن و سنت بیشتر از قیاس و استقراء استفاده شده است و به همین دلیل بیشترین روش تحقیق و تفکر مورد استفاده مؤلف در این مسائل «استلزام عقلی» بوده است.

کلیدواژه‌ها: ایقاع، حقوق مدنی، روش تحلیل – محتوا، قوانین ایران، قیاس منطقی، نظریه عمومی.

* دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشگاه قم، قم، ایران (نویسنده مسئول)، m.yazdani628@gmail.com

** استاد گروه حقوق خصوصی، عضو هیأت علمی دانشگاه قم، قم، ایران، m.salehimazandarani@qom.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۰۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۱۳

۱. مقدمه

دکتر ناصر کاتوزیان از استادان مطرح و برجسته حقوقی کشور است که کلاس‌های درس و آثار تألیفی وی از اهمیت بسزایی در دکتربین حقوقی ایران برخوردار است؛ اما علی‌رغم پُر تألیف بودن ایشان و استفاده و ارجاعات پراکنده به آثار ایشان، کمتر به بررسی و درنگی متمرکز بر آثار ایشان پرداخته شده است.

انجمن آثار و مفاخر فرهنگی در ۳۱ اردیبهشت ۱۳۸۴ بزرگداشتی برای ایشان برگزار کرد و کتابی را با نام «زندگی نامه و خدمات علمی و فرهنگی دکتر ناصر کاتوزیان» در سال ۱۳۸۵ به چاپ رساند. این کتاب حاوی گفت‌وگویی با خود استاد با نام «گامی به سوی عدالت» و نیز مقالاتی درباره‌ی ایشان است؛ لکن سمت‌وسوی این اثر در حد آشنایی با سیر زندگی و فکری ایشان و خدماتی است که به جامعه علمی تقدیم کرده‌اند؛ و از بررسی‌های تحلیلی نسبت به نظریات ایشان تهی است. برای نخستین بار در زمستان ۱۳۸۹ مقاله‌ای با عنوان «تأملی بر کتاب قانون مدنی در نظم حقوقی کنونی» به چاپ رسید که به نقد یکی از آثار دکتر کاتوزیان پرداخته بود. (نائینی، ۱۳۸۹) بعد از او محمدجواد جاوید به «تحلیلی انتقادی از کتاب فلسفه حقوق فلسفه انتقادی در نقد فلسفه حقوق ایرانی» پرداخت. (جاوید، ۱۳۸۹) و در اسفند ۱۳۹۸ مقاله‌ی مستقل دیگری ناظر به آثار دکتر کاتوزیان به رشته‌ی تحریر درآمد و «اضطراب در مبانی، اختلاف در استنباط (درنگی بر نظرات دکتر کاتوزیان در جلد دوم کتاب درس‌هایی از عقود معین)» نام گرفت. (رضوی، رضوی، و رفیعی، ۱۳۹۸) عابدی فیروزجانی نیز در ۱۳۹۷ «روش شناسی حقوقی دکتر کاتوزیان: عبور از دوگانه انگاری‌ها» را به رشته تحریر درآورد. (عابدی فیروزجانی، ۱۳۹۷) این‌ها، تنها آثاری هستند که مستقلاً به موضوع نقد و بررسی آثار دکتر کاتوزیان پرداخته‌اند؛ هر چند اندیشه‌های استاد در دیگر تألیفات مانند «منطق حقوق» (الشریف، ۱۳۹۲: ۵۰۸) نیز منعکس شده است.

کتاب «حقوقی مدنی؛ ایقاع» نگاشته‌ی استاد کاتوزیان برای نخستین بار توسط نشر یلدا در سال ۱۳۷۰ به چاپ رسید و پس از آن چاپ‌های متعدد دیگری را به خود اختصاص داد. بررسی‌ها و ارجاعات این مقاله بر اساس چاپ هفتم این کتاب است که در سال ۱۳۹۷ توسط نشر میزان انتشار یافته است. این اثر، دارای دو بخش نظریه عمومی و ایقاع معین است که تنها بخش اول از این کتاب مورد بررسی این پژوهش قرار گرفته است.

تا قبل از این اثر، نه در میان آثار فقهی و نه در میان آثار حقوقی هیچ اثر مستقلی را نمی‌توان یافت که به تحقیق و نظریه پردازی مفصل درباره‌ی مسائل عمومی ایقاع پرداخته باشد؛ هر چند

تحلیل کتاب «حقوق مدنی: ایقاع...» (محمد یزدانی و محمد صالحی مازندرانی) ۱۸۷

در لابه‌لای آثار اندیشمندان این حوزه می‌توان مباحث مربوط به آن را پیدا کرد. (انصاری، ۱۴۱۱: ج ۲ ص ۳۶۶؛ بحرالعلوم، ۱۳۶۲: ج ۲ ص ۱۶۷) محقق کرکی (متوفی ۹۴۰ ق) رساله‌ای در بررسی «صیغ عقود و ایقاعات» نگاشته است اما تنها با ۷۲ کلمه به تعریف و مصداق‌شماری ایقاع پرداخته است. (محقق کرکی، ۱۴۰۹: بخش ۴) ملا علی قزوینی (متوفی ۱۳۱۰ ق) نیز کتابی با همین نام دارد ولی در توضیحات کلی درباره‌ی ایقاع به ۴۰ کلمه بسنده کرده است. (قزوینی، بی تا: ۲۸۳)

اما بعد از نشر این کتاب، بحث‌های عمومی درباره‌ی ایقاع را در کتب فقهی و حقوقی با تفصیل بیشتری می‌توان یافت. (موسسه دائرةالمعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت (ع)، ۱۴۲۳: ج ۱۹ ص ۳۰۳)

۱.۱ روش‌شناسی تحقیق

تحلیل محتوا، مطالعه‌ای است که به ارتباطات بین پدیده‌ها می‌پردازد و به عنوان یک روش منظم و عینی برای شناسایی ویژگی‌های پیام‌ها به کار می‌رود. در این روش، پیام‌ها یا اطلاعات به صورت منظم کدگذاری و به نحوی طبقه‌بندی می‌شوند که پژوهشگر بتواند آن‌ها را به صورت کمی تجزیه و تحلیل کند. (دلاور، ۱۳۹۶: ۲۷۵) در این روش، ابتدا هدف اصلی تحقیق تعریف شده و بر اساس آن نمونه انتخاب می‌شود؛ سپس با یک طرح کدگذاری، به طبقه‌بندی داده‌های آن متن پرداخته می‌شود. در مرحله‌ی بعدی از روش‌های آماری و کمی برای تحلیل داده‌ها استفاده شده و در نهایت نتایج تحقیق تفسیر می‌شود.

تحلیل محتوا با دو رویکرد کیفی و کمی، برای تحلیل و تفسیر داده‌ها استفاده می‌شود. این داده‌ها می‌تواند داده‌هایی متن محور، مانند متون کتابی، مقالات، اخبار، متون اینترنتی و سایر منابع باشد. این روش تحقیق بر اساس بررسی و تحلیل محتوای متون، با هدف کشف الگوها، روابط و مفاهیم پنهان در متون است و ابزاری بسیار مناسب برای تحلیل کتاب و آراء نویسندگان آن می‌باشد. با استفاده از این روش می‌توان مضامین، مفاهیم کلیدی، الگوهای زبانی و حتی لحن نویسندگان را شناسایی و تحلیل کرد.

این روش، یکی از پرکاربردترین روش‌های تحقیق در مطالعات علوم اجتماعی، رفتاری و انسانی است. (جعفری هرنیدی، نصر، و میرشاه جعفری، ۱۳۸۷: ۳۳) هر چند در ابتدا از این روش در علوم رفتاری و برای تفسیر پدیده‌های روانی استفاده می‌شد (Murray, E. J., 1956) اما منعطف بودن این روش (Marilyn Domas White & Emily E. Marsh, 2006) سبب شد تا محققان

بسیاری در کشور ما از این روش برای تحلیل محتوای کتاب‌های درسی، مقالات (رضایت، ۱۳۹۴) و فصلنامه‌ها (درری رحمن نیا و نظری زاده، ۱۳۹۷)، آراء متفکران (حییبی و فتاحی زاده، ۱۳۹۶)، متون روایی (جانی پور، ۱۳۹۶؛ جانی پور و شکرانی، ۱۳۹۲؛ رنجبریان، علامه، رشید کابلی، و غلامی کرین، ۱۳۹۰) و حتی معناشناسی قرآن کریم (بصیری و سرخوش سلطانی، ۱۴۰۲؛ جانیپور، ۱۳۹۵؛ رضی بهابادی و احدیان، ۱۳۹۷) استفاده کرده‌اند. شاید برای اولین بار در سال ۱۹۶۰ فرد کورت از رویکرد تحلیل محتوای کمی برای تحلیل آراء قضایی استفاده شد (Fred Kort, 1960) و بدین ترتیب پای این رویکرد به علم حقوق نیز باز شد؛ اما در کشور ما علی‌رغم ضرورت استفاده از این روش، بررسی متون حقوقی و آراء و نظرات حقوقدانان تاکنون از این نصیب بی‌بهره مانده است. این روش یک چارچوب ساختار یافته برای تجزیه و تحلیل متون حقوقی فراهم می‌کند و محققان را قادر می‌سازد تا اصول پیچیده حقوقی ارائه شده در متون را کشف کند. همچنین امکان استخراج مضامین و مفاهیم تکراری را فراهم می‌کند، که در مطالعات حقوقی بسیار مهم است و مهم‌تر از همه زمینه‌ای مناسب برای تبیین تفاسیر حقوقی ارائه شده فراهم می‌آورد و درک چگونگی تأثیرپذیری مفسر و نویسنده را از عوامل و مبانی گوناگون ممکن می‌سازد.

در این تحقیق با هدف دستیابی به نظام فکری مؤلف در این اثر، ابتدا از ارجاعات کتاب و مسائل مطروحه در کتاب جداولی تهیه شد و بعد از طبقه‌بندی و کدگذاری داده‌ها به تحلیل ارتباط گزاره‌ها با یکدیگر پرداخته شده است.

۲. فراوانی‌ها

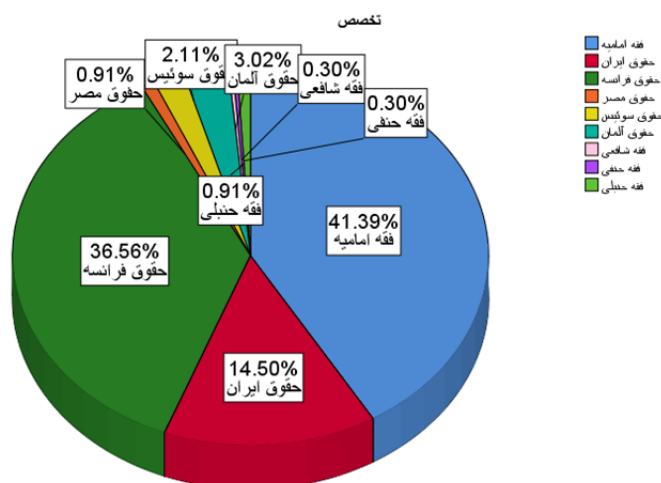
در ابتدا به توصیف آماری کتاب خواهیم پرداخت و ارجاعات، مسائل، استدلال‌ها، مبانی و منابع مورد استفاده مؤلف را با استفاده از نرم افزار SPSS به تصویر خواهیم کشید. روش استنتاج مؤلف را نیز در پایان همین بخش توصیف خواهیم کرد.

۱.۲ فراوانی ارجاعات

دکتر کاتوزیان در این کتاب به آثار ۷۳ نویسنده و متفکر فقه و حقوق ارجاع داده است. نگاهی به ۳۳۱ ارجاع موجود در این کتاب، نشان می‌دهد ۱۵۷ عدد از تعداد ارجاعات این کتاب (حدود ۳۲٪ از کل ارجاعات کتاب)، به کتاب‌های دیگر خود مؤلف بوده است و پس از آن دکتر جعفری لنگرودی با حدود ۵٪ رتبه دوم ارجاعات را به خود اختصاص داده است.

تحلیل کتاب «حقوق مدنی: ایقاع» ... (محمد یزدانی و محمد صالحی مازندرانی) ۱۸۹

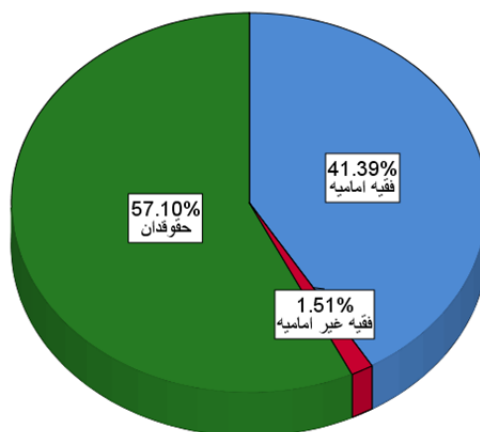
همچنین در بین ۱۰ ارجاع اول، تعداد حقوقدانان فرانسوی با تعداد فقهای امامیه برابری می‌کنند. رپیر با حدود ۴٪ رتبه سوم تعداد ارجاعات این کتاب را به خود اختصاص داده است و بعد از آن صاحب جواهر با ۳٪ در رتبه چهارم قرار دارد. با حذف ارجاعات نویسنده به کتاب‌های دیگر خود ایشان از جامعه‌ی آماری تحقیق، خواهیم دید که حدود ۴۱٪ از ارجاعات مربوط به فقه امامیه بوده است. حقوق فرانسه نیز در این کتاب پایه‌پای فقه امامیه قدم برداشته و حدود ۳۶٪ از ارجاعات را به خود اختصاص داده است؛ در حالی که حقوقدانان ایرانی سهمی حدود ۱۴٪ در این کتاب دارند. کمترین مقدار ارجاعات نیز به فقه شافعی، فقه حنفی، فقه حنبلی و حقوق مصر بوده است.

نمودار ۱. ارجاعات

بر این اساس، می‌توان این کتاب را نوعی بررسی تطبیقی بین فقه امامیه و حقوق فرانسه دانست. در عین حال، بررسی آماری نشان می‌دهد که ارجاعات به حقوقدانان نسبت به فقها کفهی سنگین‌تری دارد. همچنین از بین تمام حقوقدانان و فقها، دکتر جعفری لنگرودی از اهمیت بیشتری برای نویسنده برخوردار بوده و با ۲۸ ارجاع، به تطبیق نظرات خود با آثار ایشان پرداخته است.

تخصص

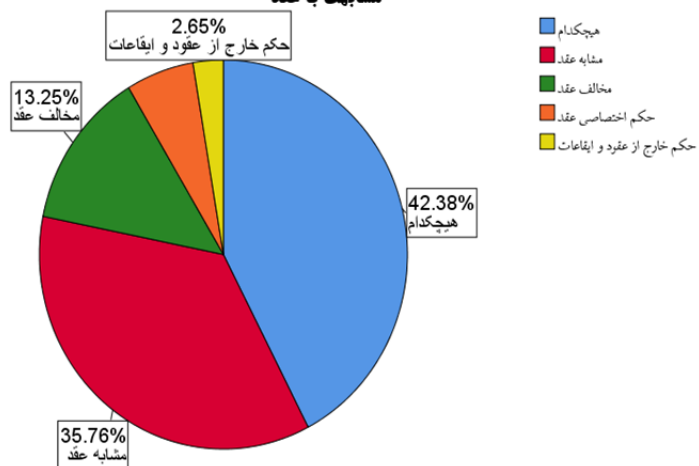

نمودار ۲. تخصص‌های مورد ارجاع

۲.۲ فراوانی مسائل و استدلال‌ها

در این بخش از کتاب در مجموع به ۱۵۱ سوال پرداخته شده است و نویسنده در بیشتر موارد به آرای مشابه با احکام عقود و قراردادهای گرایش پیدا کرده است.

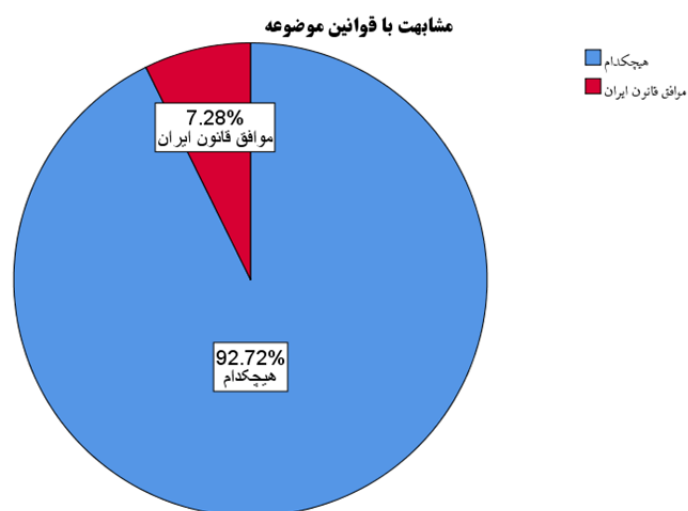
مشابهت با عقد

نمودار ۳. مشابهت نتایج با عقود

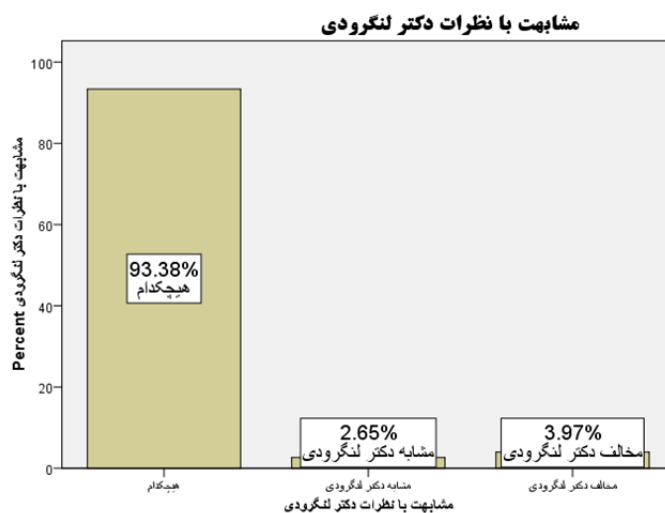
تحلیل کتاب «حقوق مدنی: ایقاع...» (محمد یزدانی و محمد صالحی مازندرانی) ۱۹۱

ایشان در هیچ موردی با قوانین موضوعه‌ی مرتبط با ایقاع مخالفت نکرده‌اند و در حدود ۷٪ مسائل، به موافقت با این قوانین تصریح کرده‌اند.

نمودار ۴. مشابهت نتایج با قوانین موضوعه

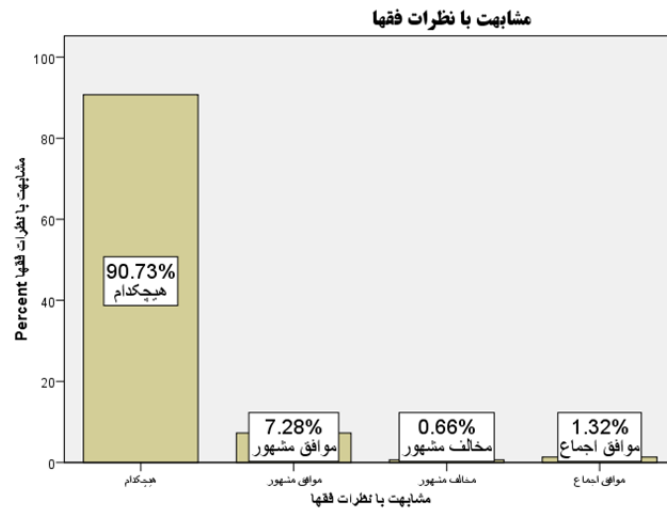
همچنین مخالفت‌های نویسنده با دکتر لنگرودی بیش از موافقت‌های ایشان بوده است.

نمودار ۵. مشابهت آرای مؤلف با نظرات دکتر لنگرودی

۱۹۲ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۴، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۳

همچنین نویسنده بیشتر خود را موافق مشهور و اجماع معرفی کرده است تا اینکه مخالف بوده باشد.

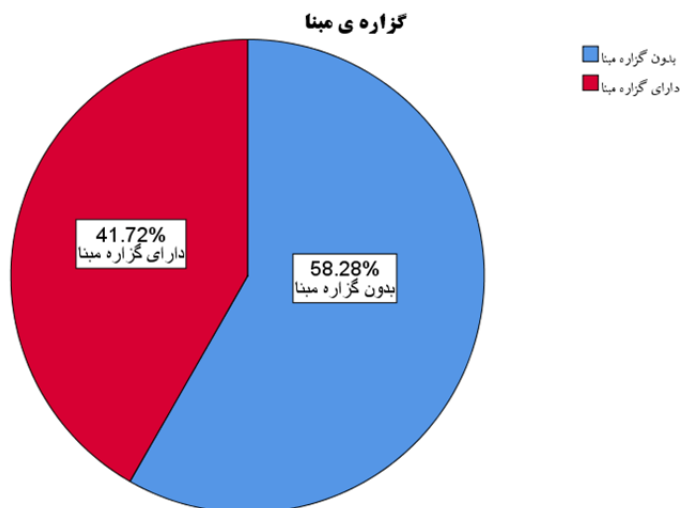

نمودار ۶. مشابهت آرای مؤلف با نظرات فقها

۳.۲ مبانی

نمودار زیر نشان می‌دهد که ۴۱.۷٪ مسائل مطرح شده در این بخش از کتاب، مبتنی بر گزاره‌های پیش‌گفته‌ی مؤلف بوده است.

تحلیل کتاب «حقوق مدنی: ایقاع...» (محمد یزدانی و محمد صالحی مازندرانی) ۱۹۳

نمودار ۷. استفاده از گزاره ی مبنا

بر این اساس، می توان دریافت که بخش قابل توجهی از مسائل به صورت درختواره ای از مبانی قبلا مطرح شده است. ۶۳ مسأله در این بخش از کتاب، با استفاده از ۱۸ گزاره اثبات شده اند.

جدول زیر گزاره هایی را نشان می دهد که مؤلف از آنها به عنوان مبنا ی اثبات در بیش از یک مسأله استفاده کرده است. در این میان «تعریف ایقاع» با تأثیرگذاری بر ۱۸ مسأله و «امکان قیاس ایقاع با عقد» با تأثیرگذاری بر ۱۶ مسأله هر کدام بر بیش از ۱۰٪ مسائل کتاب تأثیرگذار بوده اند و از این حیث می توان آنها را مهم ترین مبنا ی این کتاب دانست.

جدول ۱. مبانی

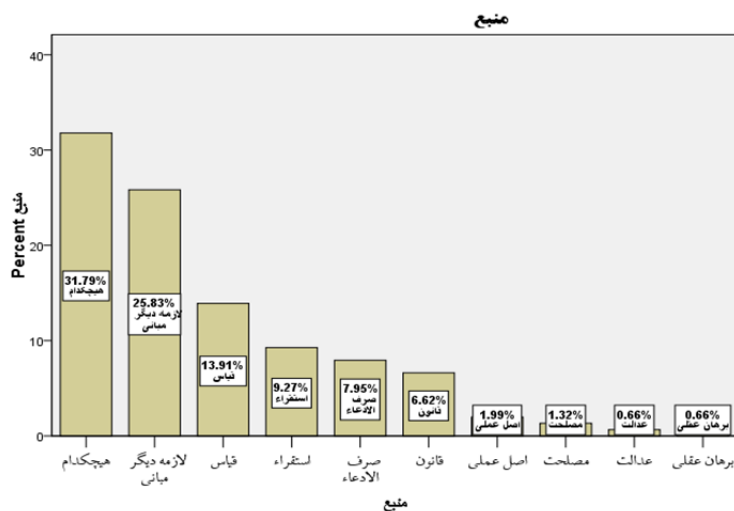
Valid Percent	Percent	Frequency	مبنا	ر
11.9	11.9	18	تعریف ایقاع	
10.6	10.6	16	امکان قیاس ایقاع با عقد	
2.6	2.6	4	حق قانونگذار برای پیش بینی لوازم قانونی و عرفی خاص برای هر عمل حقوقی	
2.6	2.6	4	ممنوعیت تملیک قهری	
2.0	2.0	3	اصل عدم ولایت	
2.0	2.0	3	حکومت اراده	

Valid Percent	Percent	Frequency	مبنا	ر
1.3	1.3	2	تفاوت میان اخبار و انشاء	
1.3	1.3	2	عدم اختیار از بین بردن آثار گفتار و کردار خویش که مرتبط با حقوق دیگران است	
1.3	1.3	2	انحصار امکان طلبکار شدن از دیگری به وسیله ایقاع و بدون توسل به تراضی در وجود ولایت یا نیابت	

البته جدول فوق تنها نمایانگر تأثیرگذاری مستقیم گزاره‌های مبنا بر گزاره‌های پیرو در این کتاب است و اگر تأثیرگذاری غیر مستقیم نیز لحاظ شود، آمار گزاره‌ها کمی تغییر خواهد کرد.

۴.۲ منابع

فراوانی منابع مورد استفاده مؤلف برای استدلال‌هایش را به صورت نمودار زیر می‌توان به تصویر کشید.

نمودار ۸ منابع

بر این اساس، «گزاره‌های مبنا» بیش از همه به عنوان منبعی برای اثبات مورد استفاده بوده‌اند و بعد از آن‌ها «قیاس» با سهمی ۱۴٪ از منابع، بیشترین منبع مورد استفاده مؤلف بوده است. استقراء نیز رتبه سوم از منابع را به خود اختصاص داده است. نکته قابل توجه این است که در

تحلیل کتاب «حقوق مدنی: ایقاع...» (محمد یزدانی و محمد صالحی مازندرانی) ۱۹۵

۱۲ مسأله مؤلف به صورت کاملاً آشکار به صرف ادعا بسنده کرده است و هیچ استدلالی برای اثبات گزاره‌های مورد قبول خویش نیاورده است. این در حالی است که در ۴۸ مسأله دیگر نیز قضاوتی نسبت به صرف الادعا بودن آن‌ها نداشته باشیم و گر نه رتبه‌ی اول در این بررسی را همین گزینه کسب می‌کرد.

جدول ۲. منابع مورد استفاده

Valid Percent	Percent	Frequency	
31.8	31.8	48	هیچکدام
25.8	25.8	39	لازمه دیگر مبانی
13.9	13.9	21	قیاس
9.3	9.3	14	استقراء
7.9	7.9	12	صرف الادعاء
6.6	6.6	10	قانون
2.0	2.0	3	اصل عملی
1.3	1.3	2	مصلحت
.7	.7	1	برهان عقلی
.7	.7	1	عدالت

۵.۲ روش استنتاج

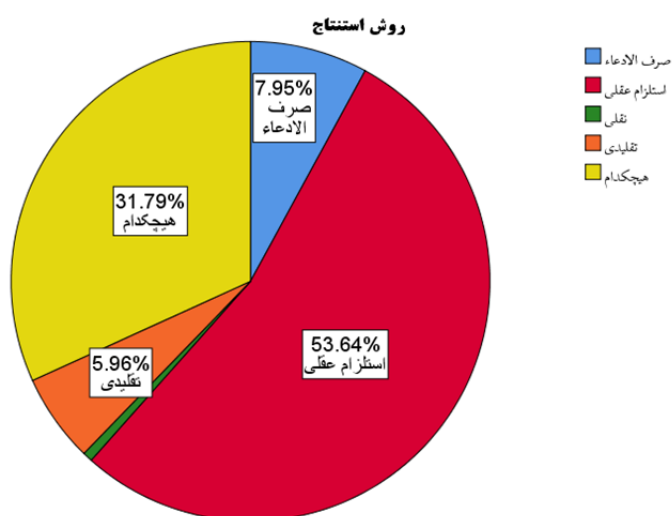
اگر روش‌های مورد استفاده مؤلف برای استنباط از منابع را مطابق جدول زیر در نظر بگیریم:

جدول ۳. روش‌ها و منابع

منبع	روش استنتاج
صرف الادعاء	صرف الادعاء
قیاس، استحسان، حکم اخلاقی، مبادی غیر فقهی، لازمه دیگر گزاره‌ها و مبانی	استلزام عقلی
قول لغوی	ادبی
شهرت، ارجاع به دیگران	نقلی
تاریخ، عرف، استقراء	تجربی
قانون	تقلیدی

منبع	روش استنتاج
قرآن، سنت، حجت عقلی، اجماع، قاعده فقهی، اصول عملیه.	اجتهادی

فراوانی استفاده‌ی مؤلف از این روش‌ها را می‌توان اینگونه به تصویر کشید:

نمودار ۹. روش استنتاج

بر این اساس، در بیش از ۵۰٪ مسائل، مؤلف از روش استلزام عقلی برای رسیدن به مقصود مورد نظر خویش استفاده کرده است. البته این فراوانی صرف نظر از ارتباط‌های اثباتی‌ای است که مؤلف بین گزاره‌ها برقرار کرده است و گرنه با در نظر گرفتن آن‌ها سهم استقراء و قیاس و صرف الادعاء افزایش نیز خواهد یافت.

۳. نقد و نظر

درنگی بر حاصل کار مؤلف و نتایج به دست آمده از آمارهای توصیفی پیش‌گفته، نکاتی را در ذهن جلوه‌گر می‌سازد.

تحلیل کتاب «حقوق مدنی: ایقاع...» (محمد یزدانی و محمد صالحی مازندرانی) ۱۹۷

۱.۳ جای خالی بعضی از اصول

از تلاش‌های مهم و قابل تقدیر مؤلف در این کتاب ارائه‌ی قواعد و اصولی کلی درباره‌ی ایقاع است. سیزده اصل ارائه شده توسط مؤلف عبارتند از:

جدول ۴. اصول کلی ایقاع

اصل	
اصل استثنایی بودن ایقاع (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۱۲ و ۶۴ و ۹۳)	
اصل عدم نفوذ ایقاع (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۳۹)	
اصل رضایی بودن ایقاع (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۴۰)	
اصل تعلیق‌پذیری ایقاع (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۴۶)	
اصل لزوم ایقاع (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۵۴ و ۱۸۸)	
اصل اذنی بودن ایقاع (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۶۳)	
اصل محدودیت ایقاع به موارد معین (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۶۷)	
اصل صحت در شبهه موضوعی (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۱۵۱)	
اصل شرط تابع‌پذیری / التزام اضافی ناپذیری ایقاع (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۱۸۴ و ۱۸۷)	
اصل خیارناپذیری ایقاع (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۶۰)	
اصل نسبی بودن اثر ایقاع (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۱۹۲)	
اصل قابلیت استناد ایقاع (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۱۹۳)	
اصل اجبارناپذیری ایقاع (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۱۹۹)	

اما بر خلاف تلاش گرانسنگ مؤلف در این زمینه، نمی‌توان به جامعیت این تلاش و شمولیت آن نسبت به همه‌ی این قواعد اطمینان حاصل کرد. به عنوان مثال، در «شک بین فوری یا غیر فوری بودن یک ایقاع»، اصلی معرفی نشده است تا در چنین تحیری راهگشا باشد.

۲.۳ صرف الادعاها

همانطور که در جدول ۲ اشاره شد، مؤلف در بررسی ۱۲ مسأله به ادعا بسنده کرده است و برای اثبات مدعای خویش تلاشی نمی‌کند. شاید چالش برانگیزترین این گزاره‌ها را بتوان «انحصار رسالت حقوق در پرداختن به رویدادهای اجتماعی در مقابل اعمال باطنی» (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۲۲) و «لزوم استنباط اصل از روش استقرایی» (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۳۸) دانست.

همچنین در بین گزاره‌هایی که در این آمار لحاظ نشده‌اند «مصلحت گرا بودن قوانینی که عقد را به عنوان منبع عمومی تعهدات و ایقاع را به عنوان منبع استثنایی می‌پذیرد» (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۱۲۲) و هم چنین «جواز قیاس ایقاع به عقد در بیشتر موارد» (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۱۵۰) را می‌توان از موارد حائز اهمیت برشمرد.

البته نپرداختن به اثبات این گزاره‌ها لزوماً به معنای نبود استدلال در نظر مؤلف نیست؛ چرا که بعضی از این گزاره‌ها در آثار دیگر مؤلف بررسی شده‌اند؛ (کاتوزیان، ۱۴۰۱: ج ۳ ص ۱۵۱ تا ۱۹۹) اما به هر روی، پذیرش آن، فرع بر مطالعه و تفکر در آثار دیگر مؤلف است و در همین اثر نمی‌توان به نتیجه‌ای در این زمینه دست یافت.

۳.۳ فروکاهش تحقیق به فتوای قانون

در بررسی ۱۰ مسأله به ناگاه فتوای قانون به جای استدلال می‌نشیند و مانند وحی مُنزَل دست خواننده را از تفکر بیشتر کوتاه می‌کند. این مسأله‌ها عبارتند از:

- امکان سببیت ایقاع برای تملک اموال دیگران؛ (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۱۲)
- تشریفاتی یا رضایی بودن حق شفعه؛ (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۴۴)
- تشریفاتی یا رضایی بودن رجوع شوهر از طلاق؛ (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۴۳)
- تشریفاتی یا رضایی بودن طلاق؛ (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۴۴)
- ماهیت هبه؛ (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۴۷)
- ماهیت رجوع از اذن در انتفاع از مال خود؛ (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۵۵)
- اسقاط مالکیت در ملک ثبت شده؛ (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۸۷)
- ماهیت ابراء؛ (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۹۲)
- ماهیت مسئولیت وراثت نسبت به تأدیه دیون متوفی بعد از قبول ترکه؛ (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۹۹)
- الزامی یا غیر الزامی بودن توافق در قانون مدنی؛ (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۱۰)

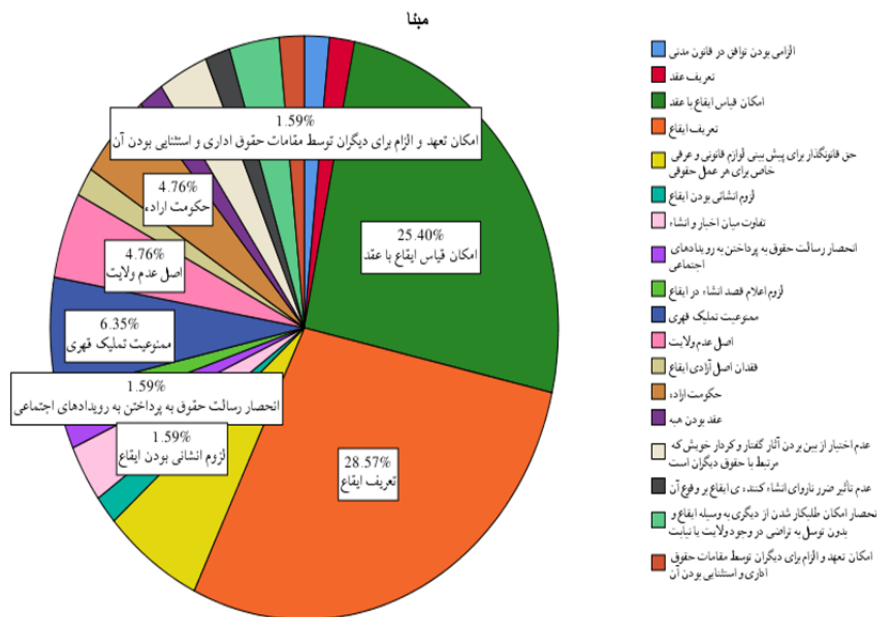
این در حالی است که اگر قرار باشد قانونی بودن یک حکم، فصل‌الختم تحقیق قرار گیرد، تمام آنچه را که در قوانین موضوعه آمده باید از دایره تحقیق کنار بگذاریم و حیطه پژوهش را به مواردی اختصاص دهیم که در قانون، به سکوت برگزار شده است. مضافاً بر آنکه، خود

مؤلف نیز در برابر قانون همیشه تسلیم نبوده است و گاهی نیز در مخالفت با آن کوشش زیادی کرده است. (کاتوزیان، ۱۳۹۵: ج ۳ ص ۱۳۳ و ۱۵۸ و ۲۰۷ و ۲۴۳) ایشان در کتاب فلسفه حقوق چنین می‌نگارند: «بی‌گمان، بین قواعد موجود و آنچه بایستی باشد یگانگی نیست و آنچه را که مردم، به حکم عقل یا در نتیجه‌ی نفوذ مذهب و اخلاق، در وجدان خود عادلانه می‌بینند گاه با تصمیم‌های قوه‌ی مقننه همگام نیست.» (کاتوزیان، ۱۴۰۱: ج ۱ ص ۳۱۸)

۴.۳ بررسی استلزامات

بررسی‌ها نشان می‌دهد که «تعریف ایقاع» بیشترین استفاده را به عنوان گزاره‌ی مبنا، برای اثبات گزاره‌های دیگر داشته است. این گزاره به تنهایی با ۱۸ گزاره‌ی دیگر ارتباط اثباتی داشته است و رتبه اول در این زمینه را کسب کرده است.

«امکان قیاس ایقاع با عقد» نیز برای اثبات ۱۷ گزاره دیگر، به عنوان گزاره‌ی مبنا استفاده شده است.

جدول ۵. گزاره‌های مبنایی

«ممنوعیت تملیک قهری» نیز با ارتباط اثباتی با ۴ گزاره‌ی دیگر، در رتبه بعدی قرار دارد. درختواره‌ی زیر را می‌توان برای بعضی از ارتباط‌های گزاره‌ها در این کتاب نمایش داد:

- استقراء ⇐ ۱۴ گزاره شامل:

- اصل عدم ولایت (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۳۷)؛

- عدم امکان ایقاع تملیکی به اشخاص (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۶۱)؛

- عدم امکان طلبکار شدن از دیگری به وسیله ایقاع و به روشی غیر از تراضی، به

جز از راه ولایت یا نیابت (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۹۲)؛ ⇐ امکان تعهد و الزام برای

دیگران توسط مقامات حقوق اداری به طور استثنایی (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۹۳)؛ ⇐

امکان ایجاب التزام آور به صورت ایقاع (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۹۸)؛

- ممنوعیت تملیک قهری (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۸۱)؛

- فقدان اصل آزادی قراردادی (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۳۹)؛ ⇐ عدم اختیار از بین

بردن آثار گفتگو و کردار مرتبط با حقوق دیگران (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۵۱)؛

- ضابطه تمیز ایقاع لازم و جایز (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۵۵)؛

- اصالة اللزوم در ایقاع (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۵۴)؛

- ماهیت وصیت تملیکی (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۲۸)؛

- حدود اصل تسلیط (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۸۸)؛

- قلمرو ایقاع در حقوق عینی (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۹۰)؛

- ۱۳ گزاره‌ی دیگر.

- حجیت ظن قوی:

- امکان قیاس با عقد (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۱۴۹)؛

- اصل حاکمیت اراده بر ایقاع (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۴۰)؛

- اعلامی بودن رأی دادگاه نسبت به عمل ایقاعی (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۴۱)؛

- اصل رضایی بودن ایقاع (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۴۰)؛

- عدم تأثیر فوریت ایقاع بر تشریفات شدن آن (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۴۱)؛

- ۱۶ گزاره دیگر.

تحلیل کتاب «حقوق مدنی: ایقاع...» (محمد یزدانی و محمد صالحی مازندرانی) ۲۰۱

- صرف الادعاء:
- تعریف ایقاع (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۹):
- لزوم انشایی بودن ایقاع (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۲۰)؛
- ایقاعی نبودن اقرار (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۲۰).
- ۱۷ گزاره دیگر.
- انحصار رسالت حقوق در پرداختن به رویدادهای اجتماعی (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۲۲)؛
- لزوم اعلام قصد انشاء در ایقاع (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۲۲)؛ ≡ حکومت اراده ظاهری بر باطنی (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۱۸۳)؛
- تفاوت میان اخبار و انشاء در به وجود آوردن پدیده حقوقی (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۲۰)؛
- فایده اقرار (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۲۰)؛
- تفاوت میان تراضی و تصمیم در کار جمعی (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۲۰)؛
- حق قانونگذار برای پیش بینی لوازم قانونی و عرفی خاص برای هر عمل حقوقی (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۱۹)؛
- تشریفاتی بودن طلاق (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۴۴)؛
- تشریفاتی بودن رجوع شوهر از طلاق (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۴۳)؛
- ماهیت بینابینی حق شفعه (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۴۴)؛
- نسبی بودن درجه یگانگی آثار اعمال حقوقی (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۲۰)؛
- ۸ گزاره دیگر.
- قاعده اقدام ≡ عدم تأثیر ضرر ناروای انشاء کننده ایقاع (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۵۸) ≡ امکان ایقاع خیاری (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۵۸).
- فتوای قانون:
- الزامی بودن توافق در قانون مدنی (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۱۰) ≡ ماهیت ایجاب به همراه التزام (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۲۵).
- عقد بودن هبه (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۴۷) ≡ ماهیت هدایای نامزدی (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۵۴).

۸ - گزاره دیگر.

این استلزامات از جهات گوناگون قابل توجه است. به عنوان مثال، مؤلف اصل عدم ولایت را حاصل استقراء معرفی کرده است در حالی که در هیچ تحقیق منتشر شده‌ای نشان نداده است که چگونه استقراء در قوانینی که ناشی از اعمال ولایت حکومت بر زندگی مردم است، ثابت می‌کند اصل بر عدم ولایت است. به عبارت دیگر، کلمه «اصل» در چند معنا ممکن است استعمال شود. گاهی منظور از «اصل»، این است که به دلیل کثرت وجود چیزی، باید در موارد شک بنا را بر آن بگذاریم مثلاً اگر در مراد از کلمه «گوشت» شک کردیم، به دلیل کثرت وجود گوشت گوسفند در بازار، باید بنا را بر این بگذاریم که منظور گوشت گوسفند بوده است. اگر چنین معنای مد نظر مؤلف در عبارت «اصل عدم ولایت» بوده است، باید گفت که اولاً چنین بناگذاری‌ای حجیت ندارد و نمی‌تواند مکلف در موارد شک از تحیر خارج سازد و او را ایمن از مجازات گرداند و ثانیاً بر فرض که چنین معنایی صحیح باشد، وجود قوانین بسیار متعدد و دخالت‌های روز افزون دولت‌ها در زندگی مردم و ارتباط‌های رو به گسترش بسیاری از اعمال و رفتارها با نظم عمومی و اخلاق حسنه همگی مشعر این است که گویی اعمال ولایت شماره‌ی بیشتری از عدم آن دارد و این نقض غرض از استدلال مؤلف خواهد شد.

اگر منظور از «اصل» را وظیفه‌ای مکلف در مقام جهل به حکم واقعی و ظاهری برای رفع تحیر او بدانیم، آنگاه «اصل عدم ولایت» بازگشت به «اصل عدم» و «نیاز وجود به علت» خواهد کرد و ربطی به استقراء پیدا نمی‌کند.

همچنین مؤلف «اصل عدم ولایت» را مستلزم «ممنوعیت تملیک قهری» دانسته است؛ در حالی که چنین استلزامی نیز نیاز به توضیح بیشتر است چرا که با وجود تحقق مواردی مانند وقف و ارث و وصیت تملیکی نمی‌توان به راحتی از کنار این مسأله عبور کرد و صرف فتوای قانون را برای پاسخ به مخالفان کافی دانست. (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۸۲)

مؤلف ظن قوی حاصل از قیاس را بهترین و شاید تنها راه مطمئن برای دستیابی به نظر قانونگذار می‌داند (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۱۵۰) و بر این اساس، به جواز قیاس ایقاع با عقد معتقد شده و ۱۷ مسأله دیگر را بر آن استوار می‌سازد که از آن جمله می‌توان به «اصل حاکمیت اراده بر ایقاع» اشاره کرد. اما در عین حال، هیچ اشاره‌ای به نظرات مخالف در این زمینه نمی‌کند و تلاشی برای دفع اشکالات مطرح شده از سوی فقها و اصولیون از خود نشان نمی‌دهد و بین ظن حاصل از طریق معتبر در نزد شارع و ظن غیر معتبر تفاوتی نمی‌گذارد.

۵.۳ جای خالی تحلیل‌های فقهی و استفاده از منابع معتبر

تلاشی فقیهانه برای به دست آوردن احکام مدّ نظر شارع مقدس و کوشش در تعمیق و تحلیل منابعی مانند قرآن و سنت، کاستی‌ای است که مؤلف محترم از آن روی بر گردانده و بر جای آن قیاس و استقراء در قوانین را نشانده است. از میان ۱۵۱ سوال مورد بررسی در این بخش از کتاب، تقریباً در هیچ موردی از قرآن و سنت بهره گرفته نشده است و همین امر، تحلیل‌های کتاب را در سطح شرح قوانین موضوعه فرو می‌کاهد و آن را از اجتهاد فقهی دور می‌سازد. البته این کار، به دلیل ناآگاهی نویسنده از اخبار وارده و قابل استفاده در این زمینه نبوده است؛ چرا که در مورد وصیت تملیکی، فتوای فقیهانی که معتقد به ایقاعی بودن وصیت شده‌اند را مدلول اخبار معرفی می‌کند. (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۸۲)

تعمّد نویسنده در دور شدن از منابع فقهی، تا جایی پیش می‌رود که مصلحت را نیز منبعی برای فتوا قرار می‌دهد. ایشان پس از بیان تاریخچه‌ای از کشورهایمانند آلمان بعد از انقلاب صنعتی، و پیوستن کشورهایمانند آمریکا و انگلیس به جمع نظام‌هایی که «ایجاب همراه با التزام» را الزام آور می‌دانند، به این ضرورت و مصلحت، دست می‌یابد که «ما نیز باید به همین سو رویم و از آزادی سنتی ایجاب‌کننده پیش از قبول، دست برداریم». (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۹۸) او در توجیه این نظر می‌کوشد و نهایتاً آن را لازمه‌ی وجود ارتباط بین سخن‌گوینده‌ی ایجاب و حقوق دیگران معرفی می‌کند، اما هیچ اشاره‌ای به این مطلب نمی‌کند که نه در حقوق ما و نه در فقه شیعه، «ایجاب الزام آور» وجود ندارد.

افزون بر آن، با وجود آنکه مؤلف، قیاس را در بسیاری از موارد، منبعی معتبر بر استخراج حکم برشمرده است اما گاهی نیز به یکباره دست از قیاس و مشابهت‌های موجود می‌شوید و حتی به شبهه‌ی حاصل از آن نیز پاسخ نمی‌دهد. ایشان در «اداره‌ی مال غیر» مبنای دین مالک را «جلوگیری از ضرر نیکوکار» معرفی می‌کند (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۱۰۲) در حالی که احسان و نیکوکاری در «ادای دیون دیگری» اظهر است و با همین ملاک باید بتوان گفت که کسی که دیون دیگری را پرداخت می‌کند و لو اینکه از او اذن در پرداخت نیز نداشته باشد، می‌تواند به مدیون رجوع کند و مدیون موظف است دین خود را به او تأدیه کند؛ در حالی که نه قانون چنین تجویزی صادر می‌کند و نه مؤلف چنین فتوایی دارد.

۶.۳ تئوری اصلی ایقاعات

بعد از «تعریف ایقاع» که مبنای ۱۸ گزاره دیگر قرار گرفته است، «امکان قیاس ایقاع با عقد» با تأثیرگذاری مستقیم بر ۱۶ گزاره، بیشترین فراوانی را در بین مبانی نویسنده به خود اختصاص داده است. علاوه بر آن، سرتیتر مباحث و سوالات مورد پژوهش در زمینه ایقاع را از مقایسه‌ی ایقاع با عقد به دست آورده است. لذا «امکان قیاس ایقاع با عقد» را می‌توان تئوری اصلی ایقاعات در این اثر دانست.

نویسنده این قیاس را ناشی از وحدت ملاک بین دو موضوع و در پاره‌ای زمینه‌ها دارای علت منصوص معرفی می‌کند. در بسیاری موارد دیگر نیز سابقه‌های تاریخی و شباهت کامل موضوع را چندان زیاد می‌داند که ظن قوی درباره‌ی اشتراک علت دو حکم برای ایشان ایجاد شده است. (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۱۴۹) به عبارت دیگر، نویسنده برای اثبات حجیت چنین قیاسی سه استدلال فوق را اقامه کرده است.

تصریح ماده ۱۹۵ ق.م.مبنی بر واسطه‌گری فقدان قصد برای بطلان عقد از منظر نویسنده، نصّ بر علت این بطلان و مثالی برای قیاس منصوص العله می‌باشد. هر چند همانطور که نویسنده متذکر شده است، در تعمیم این حکم به ایقاع تردیدی روا نیست، و برخی از فقیهان شیعه نیز در بلا اشکال بودن قیاس منصوص العله با نویسنده همدل هستند (نراقی، ۱۳۸۴: ۹۸) اما در نظری دقیق‌تر، حجیت تعدی از مورد منصوص العله به سایر مواردی که علت در آن‌ها موجود است به دلیل حجیت قیاس نیست بلکه عموم یا اطلاق خود دلیل، موارد غیر منصوص را نیز در بر می‌گیرد (حر عاملی، ۱۴۰۳: ۴۱۹؛ علامه حلی، ۱۴۰۱: ۱۵۴) و بنابراین حجیت چنین تعمیمی از باب حجیت ظواهر است نه حجیت قیاس. (سلیمان بن عبد الله بحرانی، ۱۴۳۱: ۳۶؛ حسینی عاملی، بی‌تا: ج ۱۰ ص ۹۳؛ حلی، ۱۴۳۲: ج ۵ ص ۲۹۱؛ سبحانی تبریزی، ۱۳۸۳: ۹۵؛ عراقی، ۱۳۸۸: ۶۷؛ محمدرضا مظفر، ۱۴۲۵: ج ۳ ص ۱۹۰؛ نجم‌آبادی، ۱۳۸۰: ج ۱ ص ۵۰۴) و تسری این حکم به ایقاع، حتی بنا بر نظر کسانی که قیاس منصوص العله را حجت نمی‌دانند (یوسف بن احمد بحرانی، ۱۳۶۳: ج ۱ ص ۶۴؛ حر عاملی، ۱۴۰۳: ج ۳۲؛ مجلسی، ۱۴۱۴: ج ۳ ص ۳۶۴ و ج ۴ ص ۷۶) نیز بلا اشکال است. مضافاً بر اینکه فرض حجیت قیاس منصوص العله و فرض وجود مثالی قانونی برای آن، به هیچ روی نمی‌تواند اصل کلی «امکان قیاس ایقاع با عقد» در موارد دیگر را نتیجه دهد؛ چرا که قیاس منصوص العله بر فرض حجیت - صرفاً در تعمیم علت منصوص به موارد غیر منصوص کاربرد دارد و در جایی که

تحلیل کتاب «حقوق مدنی: ایقاع» ... (محمد یزدانی و محمد صالحی مازندرانی) ۲۰۵

علتی از جانب شارع بیان نشده است، کمکی به حجیت قیاس نمی کند و قیاس در چنین مواردی در موارد ممنوعه باقی می ماند.

وحدت ملاک بین دو موضوع نیز اگر مناط و ملاک به دست آمده قطعی باشد، وضعیتی مشابه منصوص العله دارد و گرنه قابل اعتماد نیست. صرف قوی بودن ظن نیز حجیت آن را ثابت نمی کند و با توجه به اصل اولی حرمت عمل به ظن، قابل استناد نمی باشد؛ چه رسد به آنکه توانایی اثبات حجیت اصل «امکان قیاس ایقاع با عقد» را داشته باشد.

به هر روی نویسنده در این اثر، گزاره‌هایی همچون «اصاله الصحه در ایقاع» (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۱۵۱)، «امکان ایقاع ضمنی» (همان، ص ۱۶۵)، «امکان انجام ایقاع به نیابت از دیگری» (همان، ص ۱۷۰)، «لزوم معین و معلوم بودن موضوع ایقاع و کفایت علم اجمالی در ایقاعات مسامحی» (همان، ص ۱۷۲)، «لزوم قدرت بر تسلیم موضوع ایقاع و ضمانت اجرای بطلان برای آن» (همان، ص ۱۷۲) و «لزوم مشروعیت جهت ایقاع» (همان، ص ۱۷۳) را بر «امکان قیاس ایقاع با عقد» استوار کرده است.

۴. نتیجه گیری

تلاش دکتر ناصر کاتوزیان در ارائه اصول و قواعد مرتبط با ایقاعات در این اثر ستودنی است؛ مخصوصاً که نثر فارسی زیبا و رسای ایشان در فهم مطالب کمک شایانی به علاقه‌مندان در این زمینه می کند. ایشان در این کتاب به بررسی ۱۵۱ مسأله پرداخته است و در ۳۵.۷٪ آن‌ها نتایجی مشابه با قواعد عمومی عقود و قراردادها را پیشنهاد داده است. استلزام عقلی بیشترین سهم را در روش تحقیق و تفکر مؤلف به خود اختصاص داده است و منابع مورد استفاده ایشان از قرآن و سنت بی بهره بوده است.

علی رغم ارائه ۱۳ اصل کلی در این کتاب نمی توان به شمولیت جامع این اصول اطمینان حاصل کرد. همچنین در بررسی بعضی از مسائل، قانون را فصل الخطاب تحقیق قرار داده است و گاهی نیز به صرف ادعا بسنده کرده و ادامه تحقیق را به سکوت برگزار کرده است.

۵. پیوست‌ها

۱.۵ جدول بیشترین فراوانی ارجاعات کتاب

Valid Percent	Percent	Frequency	ر
32.2	32.2	157	ناصر کاتوزیان
5.7	5.7	28	جعفری لنگرودی
4.1	4.1	20	ریپر و ...
3.3	3.3	16	صاحب جواهر
3.1	3.1	15	کولن و کاپیتان
3.1	3.1	15	مازو
3.1	3.1	15	میرفتاح
2.5	2.5	12	سید محمد کاظم طباطبایی
2.5	2.5	12	شهید ثانی
2.5	2.5	12	مارتی و رینو
2.3	2.3	11	علامه حلی
2.3	2.3	11	میرزا نائینی
2.0	2.0	10	آلفرد ریگ

۲.۵ جدول بیشترین فراوانی ارجاعات کتاب به غیر از کتاب‌های خود نویسنده

Valid Percent	Percent	Frequency	ر
8.5	8.5	28	جعفری لنگرودی
6.0	6.0	20	ریپر و ...
4.8	4.8	16	صاحب جواهر
4.5	4.5	15	کولن و کاپیتان
4.5	4.5	15	مازو
4.5	4.5	15	میرفتاح
3.6	3.6	12	سید محمد کاظم طباطبایی
3.6	3.6	12	شهید ثانی
3.6	3.6	12	مارتی و رینو
3.3	3.3	11	علامه حلی

تحلیل کتاب «حقوق مدنی: ایقاع» ... (محمد یزدانی و محمد صالحی مازندرانی) ۲۰۷

۳.۵ فراوانی ارجاعات به حوزه‌های مختلف

Valid Percent	Percent	Frequency	ر
41.4	41.4	137	فقه امامیه
36.6	36.6	121	حقوق فرانسه
14.5	14.5	48	حقوق ایران
3.0	3.0	10	حقوق آلمان
2.1	2.1	7	حقوق سوئیس
.9	.9	3	حقوق مصر
.9	.9	3	فقه حنبلی
.3	.3	1	فقه شافعی
.3	.3	1	فقه حنفی
100.0	100.0	331	Total

۴.۵ جدول فراوانی برخی استلزامات

Valid Percent	Percent	Frequency	گزاره
58.3	58.3	88	هیچکدام
11.9	11.9	18	تعریف ایقاع
10.6	10.6	16	امکان قیاس ایقاع با عقد
2.6	2.6	4	ممنوعیت تملیک قهری
2.6	2.6	4	حق قانونگذار برای پیش بینی لوازم قانونی و عرفی خاص برای هر عمل حقوقی
2.0	2.0	3	حکومت اراده
2.0	2.0	3	اصل عدم ولایت
1.3	1.3	2	انحصار امکان طلبکار شدن از دیگری به وسیله ایقاع و بدون توسل به تراضی در وجود ولایت یا نیابت
1.3	1.3	2	تفاوت میان اخبار و انشاء
1.3	1.3	2	عدم اختیار از بین بردن آثار گفتار و کردار خویش که مرتبط با حقوق دیگران است

کتاب‌نامه

منابع فارسی

- الشریف، محمد مهدی (۱۳۹۲)، *منطق حقوق: پژوهشی حاکم بر تفسیر و استدلال حقوقی*، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- بصیری، حمیدرضا و سرخوش سلطانی، زینب (۱۴۰۲)، «تحلیل محتوا و مخاطب‌شناسی آیات مختوم به ماده فقه»، فصلنامه *مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی*، د ۷، ش ۱، تهران: انجمن ایرانی مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی.
- جانی پور، محمد (۱۳۹۶)، «کارکردهای کیفی استفاده از روش تحلیل محتوا در فهم احادیث»، دوفصلنامه *علوم قرآن و حدیث*، د ۴۹، ش ۱، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
- جانی پور، محمد و شکرانی، رضا (۱۳۹۲)، «رهاوردهای استفاده از روش «تحلیل محتوا کمی» در فهم احادیث»، *مجله پژوهش‌های قرآن و حدیث*، د ۴۶، ش ۲، تهران: دانشگاه تهران.
- جانپور، محمد (۱۳۹۵)، «معناشناسی با رویکرد تحلیل محتوا؛ الگویی برای فهم مفاهیم قرآنی»، در: *نخستین همایش ملی واژه پژوهی در علوم اسلامی*، یاسوج: دانشگاه یاسوج.
- جاوید، محمدجواد (۱۳۸۹)، «تحلیلی انتقادی از کتاب فلسفه حقوق فلسفه انتقادی در نقد فلسفه حقوق ایرانی»، *پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی*، ج ۲۱، ش ۱۰، صص ۱۰۷-۱۳۸، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- جعفری هرندی، رضا، احمدرضا نصر، و سید ابراهیم میرشاه جعفری (۱۳۸۷)، «تحلیل محتوا روشی پرکاربرد در مطالعات علوم اجتماعی، رفتاری و انسانی، با تاکید بر تحلیل محتوای کتاب‌های درسی»، فصلنامه *روش‌شناسی علوم انسانی*، د ۱۴، ش ۵۵، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- حبیبی، فاطمه و فتحیه فتاحی زاده (۱۳۹۶)، «آراء تفسیری آیت الله جوادی آملی در موضوع عفاف با رویکرد تحلیل محتوا»، فصلنامه *پژوهش‌های اجتماعی اسلامی*، د ۲۳، ش ۱۱۴، مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی.
- درری رحمن نیا، سیدحسین و فرهاد نظری زاده (۱۳۹۷)، «بررسی سیر تحول و تکامل فصلنامه مدیریت نوآوری مبتنی بر رویکرد تحلیل محتوا»، در: *دوازدهمین کنفرانس ملی و هشتمین کنفرانس بین‌المللی مدیریت فناوری و نوآوری*، تهران: انجمن مدیریت فناوری ایران.
- دلور، علی (۱۳۹۶)، *مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی*. تهران: رشد.
- رضایت، غلامحسین (۱۳۹۴)، «تحلیل محتوا و استنادی مقاله‌های چاپ شده در فصلنامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی»، فصلنامه *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، د ۲۳، ش ۲۶، تهران: دانشگاه جامع امام حسین (ع).

تحلیل کتاب «حقوق مدنی: ایقاع...» (محمد یزدانی و محمد صالحی مازندرانی) ۲۰۹

رضوی، سیدمحمد، و سیدعلی رضوی، و رسول رفیعی (۱۳۹۸)، «اضطراب در مبانی، اختلاف در استنباط (درنگی بر نظرات دکتر کاتوزیان در جلد دوم کتاب درس‌هایی از عقود معین)»، پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، ج ۷۶، ش ۱۹، صص ۲۱۷-۲۳۲، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

رضی بهابادی، بی بی سادات؛ و مریم احدیان (۱۳۹۷)، «کشف محور موضوعی سوره حج با روش تحلیل محتوا»، دوفصلنامه مطالعات قرآن و حدیث، د ۱۲، ش ۱، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).

رنجبریان، بهرام، و سید محسن علامه، و مجید رشید کابلی، و محمو غلامی کرین (۱۳۹۰)، «تحلیل مولفه های حکمت در نهج البلاغه با استفاده از تحلیل محتوا»، فصلنامه چشم انداز مدیریت دولتی، د ۲، ش ۱، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.

عابدی فیروزجانی، ابراهیم (۱۳۹۷)، روش‌شناسی حقوقی دکتر کاتوزیان عبور از دوگانه‌انگاری‌ها، تهران: حقوق یار.

کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۷)، حقوق مدنی: ایقاع، نظریه عمومی - ایقاع معین، تهران: میزان.

کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۵)، دوره حقوق مدنی: عقود معین؛ عطایا؛ هبه، وقف، وصیت، ج ۳. تهران: گنج دانش.

کاتوزیان، ناصر (۱۴۰۱)، فلسفه حقوق، تهران: گنج دانش.

نائینی، احمدرضا (۱۳۸۹)، «تأملی بر کتاب قانون مدنی در نظم حقوقی کنونی»، پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، شماره ۲۱، صص ۱۳۹-۱۶۸، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

منابع عربی

انصاری، مرتضی بن محمد امین (۱۴۱۱)، المکاسب، قم: دار الذخائر.

بحرالعلوم، محمد بن محمد تقی (۱۳۶۲)، بلغة الفقیه، تهران: مکتبه الصادق (علیه السلام).

بحرانی، سلیمان بن عبد الله (۱۴۳۱)، العشرة الكاملة فی الاجتهاد و التقليد، بیروت: مؤسسه طیبه لایحیاء التراث.

بحرانی، یوسف بن احمد (۱۳۶۳)، الحدائق الناضرة فی أحكام العترة الطاهرة، قم: جماعة المدرسين فی الحوزة العلمية قم. مؤسسه النشر الإسلامی.

حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۳)، الفوائد الطوسیه، قم: المطبعة العلمية.

حسینی عاملی، محمدجواد بن محمد (بی تا)، مفتاح الكرامة فی شرح قواعد العلامة، بیروت: دار إحياء التراث العربی.

حلی، حسین (۱۴۳۲)، أصول الفقه، قم: مکتبه الفقه و الاصول المختصة.

سبحانی تبریزی، جعفر (۱۳۸۳)، أصول الفقه المقارن فیما لا نصّ فیہ، قم: مؤسسه امام صادق علیه السلام.

عراقی، ضیاء الدین (۱۳۸۸)، الاجتهاد و التقليد، قم: نوید اسلام.

۲۱۰ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۴، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۳

علامه حلی، حسن بن یوسف (۱۴۰۱)، *أجوبة المسائل المهنية*، قم: مطبعة النخيام.

قزوینی، علی بن محمد (بی‌تا)، *صیغ العقود و الإیقات*، قم: شکوری.

مجلسی، محمدتقی بن مقصود علی (۱۴۱۴)، *لوامع صاحبقرانی المشتبه بشرح الفقیه*، قم: اسماعیلیان.

محقق کرکی، علی بن حسین (۱۴۰۹)، *رسائل المحقق الكرکی*، قم: مکتبه آیه الله العظمی المرعشی النجفی (ره).

محمدرضا مظفر (۱۴۲۵)، *اصول الفقه*، قم: مؤسسه النشر الاسلامی.

موسوعة الفقه الإسلامی طبقاً لمذهب أهل البيت علیهم السلام (۱۴۲۳)، مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی

بر مذهب اهل بیت (ع)، قم: مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت (ع).

نجم‌آبادی، ابوالفضل (۱۳۸۰)، *الأصول*، قم: مؤسسه آیه الله العظمی البروجردی.

نراقی، مهدی بن ابی ذر (۱۳۸۴)، *تجريد الأصول*، قم: سید مرتضی.

Kort, Fred (1960), "The Quantitative Content Analysis of Judicial Opinions", *Political Research, Organization and Design*, vol. 3, no.7, p 11-14. <<https://doi.org/10.1177/000276426000300703>>

Murray, E. J. (1956), "A content-analysis method for studying psychotherapy", *Psychological Monographs: General and Applied*, 70(13), 1-31. <<https://doi.org/10.1037/h0093722>>

White, Marilyn Domas, & Emily E. Marsh (2006), "Content Analysis: A Flexible Methodology", *Johns Hopkins University Press*, 55(1), 22-45. <<https://doi.org/10.1353/lib.2006.0053>>